

— Varáhamihira a nejstarší zmínka o dómbech

V minulém čísle *Romano džaniben* (jevend 2006) byla věnována pozornost původu etnonyma *rom*, jež je pokračováním kastovního pojmenování *domba* objevujícího se v sanskrtských textech (Beníšek 2006). Následující stať si klade za cíl analyzovat obsah nejstarší pasáže, ve které se toto slovo v literatuře objevuje. Interpretace ba i smyslupný překlad takové pasáže však není vůbec jednoduchou záležitostí. Vyžaduje totiž nejen důkladnou obeznámenost s širším kontextem, ve kterém se dané sdělení vyskytuje, ale i hlubší vhled do problematiky, jakou se dílo zabývá jako celek. Proto dříve než přistoupíme k samotné analýze, představíme dílo, autora i téma jeho práce obecně a až následně vylíčíme obsah kontextu relevantní pasáže, abychom tak jejímu smyslu co nejlépe porozuměli.

O dómbech se poprvé zmiňuje astrologický text datovaný do 6. století našeho letopočtu *Brhatsamhitā*¹ (dosl. „Velká sbírka“) autora Varáhamihiry.² Toto dílo je jedním ze základních textů staroindické astrologie, podobně jako jeho autor asi nejvýznamnějším učencem na tomto poli.

Varáhamihira pocházel ze starověké Avanti – regionu moderní Málvy,³ jehož metropole Udždžajiní (dnešní Udždžain) dlouho platila za centrum astronomie a astrologie v severní

1 V citacích sanskrtského originálu jsou uplatňována mezinárodně uznávaná transliterační pravidla pro přepis indických jazyků používaná v indologii. Podle těchto pravidel grafému *c* (popř. spřežce aspirovaného *ch*) odpovídá české *č* (*ch*), grafému *j* naše *dž*, zatímco *y* je české *j*. Konsonanty s tečkou pod písmenem mají být vysloveny retroflexně (cerebrálně), jen *ṛ* je neretroflexní slabikotvorné *r* známé i z češtiny (srov. *krk*, *mrkat* atd.), *m* v podstatě nazalizovaná výslovnost předchozího vokálu a *h*, tzv. „visarg“, jakési přidechové vyznění zastupující historické *s*. Výslovnost retroflexního *ṣ* se blíží českému *š* stejně jako palatálního *ś*. Délka vokálů se označuje makronem (vodorovnou čárkou nad písmenem). Ostatní grafémy zhruba odpovídají českým.

2 *Brhatsamhitu* v souvislosti s nejstarší zmínkou o dómbech zmiňuje např. Grierson (1922: 143) či Schmid (1963: 283). Také A. Fraser ve své monografii (1998) uvádí, že zmínky o Dómbech lze najít již v 6. století (str. 25), ale dílo nijak nespecifikuje. Osobně jsem při hledání nejstarší zmínky vycházel hlavně z odkazů sanskrtských slovníků (zvláště Monier-Williams 1999: 431) na textová místa, kde se daná lexikální jednotka vyskytuje. Pokud je mi dobře známo, zatím nikdo netlumočil obsah oné zmínky romistické obci, natož aby ji nějak spolehlivě interpretoval.

3 Zhruba horní tok řeky Čambal – dnes severozápad státu Madhjadpradéš s přesahem do sousedního Rádžasthánu.

Indii. Data jeho života badatelé kladou do let 505 – 587 n. l. Pocházel z rodu, jehož náboženské cítění se orientovalo na kult slunečního božstva – tzv. saurismus. To naznačuje i druhá část jeho jména *mihira-* znamenající „slunce“. Toto slovo, jež nikdy nebylo zcela rozšířené ve smyslu běžného užívání, se používalo hlavně právě v sauristických kruzích. Patří k několika málo slovům přejatým z íránských jazyků, neboť jeho zdrojem je středoperské *mibr* (< staroíránské *mira-*).⁴ V Indii se totiž kult slunce vyvíjel pod vlivy přicházejícími právě z Íránu, a to hlavně na přelomu letopočtu v souvislosti s pronikáním etnik kulturně spjatých s íránským prostředím jako byli Parthové, Šakové či Kušáni. V tu dobu do Indie přicházeli íránští kněží, tzv. mágové (stpers. *magu-*),⁵ kteří byli zahrnuti do bráhmanské varny jako její zvláštní kasta, jež se obřadnictví Boha slunce věnovala (v sanskrtu označovaná jako *maga-*). V Indii splynula s personifikovaným sluncem íránského původu také místní indická sluneční božstva, jako byl Súrja (odtud saurismus), a kult se stal natolik populárním, že v prvním tisíciletí našeho letopočtu byl jedním z vedoucích náboženství celé severní Indie od Kašmíru na severozápadě až po Urísu na samém východě (Stietencron 1966). Varáhamihira je v některých pramenech přímo nazýván *śākadvīpīya-brāhmaṇa-* (dosl. „bráhmaṇ ze země Šaků“) anebo *magadhadvīja-* („bráhmaṇ prodlévající mezi mágy“),⁶ což jsou jen jiná označení kněžích slunečního kultu. Výmluvné je i jméno Varáhamihirova otce a učitele (guru) v jedné osobě, Áditjadásy (*ādityadāsa-* dosl. „otrok slunce“).⁷

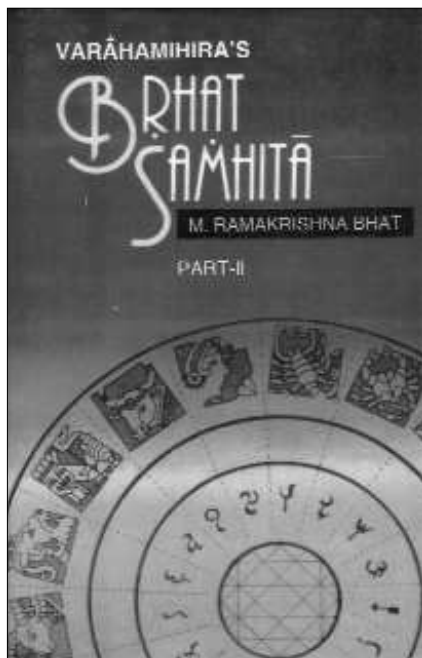
Uctívání slunce bylo v Indii úzce spjata i s rozvojem astrologie a astronomie, neboť i tyto vědní obory chápaly hvězdu naší sluneční soustavy jako střed a hybnou sílu celého vesmíru (Bhat 1997: xi). Velký význam přikládáný sluneční aktivitě bude ostatně zřejmý i dále, až se budeme zabývat analýzou konkrétní pasáže *Brhatsambhity*. Není přitom ani vyloučeno, že tuto představu v indické astrologii zdůraznily právě až sauristické představy. Kořeny staroindické astrologie sice sahají do doby starší než bylo zavedení íránského kultu slunce, spisy ze starších dob než je *Brhatsambhita* se nám však bohužel žádné nedochovaly. Jak to obecně ve staroindických dějinách bývalo, dílo, které – byť ve zhuštěné formě pojal do svého rámce zásadní data starších prací – tyto práce zpravidla nahradilo, a tak přispělo k jejich nenávratnému ztracení.

4 Stejného původu bylo i jméno boha Mithry, jehož kult byl rozšířen na území římské říše v prvních stáletích našeho letopočtu.

5 České *mág* „čaroděj, kouzelník“ má také své kořeny v tomto staroperském označení kněží, význam je však už poněkud posunutý.

6 Nesmí se zaměňovat s označením starověké Magadhy ve východní Indii. K tomu srov. Bhat 1997: xii.

7 Dnes bychom už saurismus hledali v Indii marně. Ve druhém tisíciletí začala tato tradice upadat, jednak v souvislosti s islamizací oblastí dnešního Pákistánu a jednak díky splývání s jinými hinduistickými náboženstvími v ostatních částech subkontinentu. Připomínají ji pouze zříceniny chrámů zasvěcených slunci např. v již zmiňovaném Kašmíru nebo Uríse.

| Přebal indického vydání Brhatsamhity s anglickým překladem (Bhat 1982) |

V oboru astrologie je díky svému vpravdě encyklopedickému charakteru nahradila právě *Brhatsamhitā*, kterou její autor zamýšlel v první řadě jako obsáhlou (*brhat-*) kompilaci (*samhitā*), a nikoliv jako dílo s původními myšlenkami.

Astrologie, v sanskrtu *jyotiṣa-* [čti džjótiša], patřila ve starověké Indii mezi uznávané vědní obory. A nejen to. Byla považována za jeden z oborů nejdůležitějších, neboť poznatky astrologie se řídil chod celé společnosti, život obyvatel ve městech i na venkově a všech společenských vrstev. V Indii se přitom neomezovala jen na astronomická pozorování a s tím spjatý výklad horoskopů či vypočítávání příznivých a nepříznivých dnů, ačkoliv tyto složky tvořily jádro indické astrologie tak jako i v jiných kulturách (tzv. horární astrologie). Její představy vycházely i z prostého pozorování všudypřítomné přírody a jejího vlivu na život člověka. Hlavním smyslem astrologického zkoumání bylo pochopení hlubších souvislostí mezi přírodními pod-

mínkami, ale také třeba chováním zvířat, a životem člověka. Byl to obor, který se např. na základě různých indicií snažil předpovídat počasí, čímž nahrazoval moderní meteorologii. Nejen počasí, ale i nebezpečí přírodních katastrof – zemětřesení, such, povodní, a s nimi spjatých hladomorů, epidemií a dalších pohrom, jež obyvatele starověké Indie pravidelně soužily. Indická astrologie nejenže učila, jak tyto jevy předvídat, ale učila i zásadám, jež v případě takových neštěstí měly eliminovat rozsah možných škod. Cílem astrologie bylo předat lidem kvantum znalostí a dovedností, s jejichž pomocí měl člověk uvést svoje jednání do souladu se zákony přírody. Do jejího okruhu tak spadala pravidla při zakládání osad, předpisy o stavbách budov, určování doby příhodné pro sklizeň obilovin, zásady lékařské péče či politických jednání, ale i problematika prosté výroby předmětů denní potřeby či naplňování sexuálních potřeb. Řada z těchto oblastí života společnosti byla objektem zájmu i partikulárního vědního oboru, nicméně ten musel vždy brát v potaz obecné představy astrologie. Podobně je dnes matematika základem studia všech přírodních věd či obecná lingvistika věd filologických. Ve starověku byla matkou věd astrologie, která navíc vstupovala i do života prostých lidí. Proto je studium jejích textů a zvláště pak její encyklopedie *Brhatsamhity* tak důležité i pro poznání kulturních dějin předmuslimské Indie.

Brhatsambhita je podobně jako jiná vědecká díla v sanskrtu celá složena ve verších. Formálně je rozčleněna na 107 kapitol či oddílů, zmínka o dómbech se nachází v kapitole 87. Ta se zabývá výkladem přírodních zvuků vycházejících z různých světových stran, jež mohou mít pro ty, kdo tyto jevy uslyší, povahu znamení. Kapitola je součástí obsahově relativně ucelené části díla věnované znamením obecně. Tato část začíná 86. kapitolou a končí kapitolou 96. Obsah každé jedné strofy je bez znalosti kontextu této části naprosto nesrozumitelný, proto interpretaci strofy zmiňující dómby je třeba započít výkladem obsahu ještě předcházející 86. kapitoly. Nejdůležitější pasáže budou vedle českého překladu uvedeny i v sanskrtském originálu.

Varáhamihirovo pojednání o znameních je určeno zejména osobám, které jsou právě na cestě. Znamení, na něž během cesty narazí, je mají uvědomit o dozrání jejich karmy – činů, jichž se dopustili v předchozím životě, a jejichž působení v podobě šťastného nebo strastného okamžiku mají očekávat:

*anya-janma-antara-kṛtaṃ karma pumsām śubha-aśubham /
yat tasya śakunaḥ pākam nivedayati gacchatām // 86.05.*

„Znamení lidem na cestě oznamuje dozrání jejich dobrého či špatného činu vykonaného v předchozím životě.“

Slovo s významem „znamení“ se v originálu objevuje v podobě *śakuna-*, což doslova znamená „pták“. Tato spojitost mezi ptákem a astrologickým znamením není náhodná: zmíněná znamení se totiž projevují skrze hlasy konkrétních tvorů – např. zpěvem ptáků. Nemusí to však být pouze ptáci, ale i jakýkoliv jiný zvířecí ba i lidský tvor: *grāma-aranya-ambu-bhū-vyomadyu-niśā-ubhaya-cāriṇaḥ* (86.6.) „pohybující se ve vesnicích, lesích, vodách, na zemi, v nebi, ve dne, v noci i během obou [částí dne].“ Myšlena jsou zde různá zvířata, jež obývají uvedená místa, ale také člověk zahrnutý mezi vesnické tvory. Na odlišných světových stránkách je pak význam přikládán vždy jiným druhům. Jak bude uvedeno dále, pro verš, v němž vystupují dómbové, jsou relevantní znamení objevující se na jižní straně a k té se vztahuje následující pasáž:

*kroṣṭuka-ulūka-hārīta-kāka-koka-rkṣa-piṅgalāḥ /
kapota-rudita-ākranda-krūra-śabdās ca yāmyataḥ // 86.21.*

„Zvuky šakala, sovy, háríty (zvláštní druh zeleného holuba), vrány, červenolící husy, medvěda, pingaly,⁸ holuba a pláč, řev a hrozivé výkřiky jsou [závažné] na jižní straně.“

8 Pojmenování *piṅgala-* může zahrnovat různá zvířata včetně několika druhů ptáků, plazů nebo promyky; ani překladatelé nejsou v názoru na určení tohoto druhu jednotní. Samotné slovo znamená „žlutohnědý“.

Důležité je dále určení, zda-li ono znamení věští šťastnou událost nebo nějakou nepřízeň. Zde rozhoduje vztah, jaký panuje mezi postavením slunce a světovou stranou, na které se znamení objevuje. Osm světových stran (východ – jihovýchod – jih – jihozápad – západ – severozápad – sever – severovýchod) si můžeme představit jako body na kružnici (tj. jako kompas), kde úsek mezi dvěma body odpovídá třem hodinám času (což je staroindická časová délka označovaná jako *yāma*-). Slunce, jakmile vyjde na východě, lemuje ve směru hodinových ručiček obvod kružnice, přičemž úsekem mezi dvěma světovými stranami projde za tři hodiny až se po 24 hodinách dostává zpět k východnímu bodu na východě. Vyskytne-li se znamení na téže světové straně, na které se v onom momentě nachází slunce ve svém denním pohybu anebo v sousedních dvou osminách, jedná se vždy o znamení, jež v sobě nese předzvěst neblahé události. Světová strana, kterou slunce právě opustilo (*mukta*-), přitom nese název *aṅgāra*- „uhlová“⁹, tj. již „spálená“, a znamení na této straně vypovídá o nepříznivé události proběhnuší již v minulosti. V případě, že se znamení objeví v té osmině, ke které slunce právě dospělo (*prāpta*-), je efekt takového znamení třeba očekávat v ten samý den, jelikož se jedná o stranu sluncem právě spalovanou (*dipta*-). A konečně na té světové straně, ke které v následujících třech hodinách slunce teprve dojde (*esyat*-), na straně zatím jen „doutnající“ (*dhūminī*-¹⁰), zvěstuje znamení neštěstí, k němuž dojde v blízké budoucnosti. Tak například při východu slunce (respektive první tříhodinové periodě po východu slunce) je možno pokládat za uhlovou stranu severovýchod, za spalovanou východ a za doutnající jihovýchod. S každými dalšími třemi hodinami času se toto určení ve shodě s pohybem slunce posouvá o jeden díl na jih a posléze západ a sever ve směru hodinových ručiček. Takže například po západu slunce, první tři hodiny v noci, se *aṅgāra* vyskytuje na jihozápadě, *dīpta* na západě a *dhūminī* na severozápadě.

Příznivé strany („klidné“ – *sānta*-) se vyskytují na opačné straně obzoru, než kde se právě nachází slunce. Při představě stejné kružnice můžeme tyto světové strany lokalizovat do pátých osmin od každé ze tří výše jmenovaných. Znamení na těchto stranách předpovídají shodným způsobem jako na nepříznivých stranách minulost, přítomnost nebo budoucnost. Proto při východu slunce ohlašuje znamení na jihozápadě již proběhlou šťastnou událost, znamení na západě zvěstuje potěšení, ke kterému dojde v ten den, a znamení na severozápadě požitek, jež je třeba očekávat v budoucnosti. Znamení ve zbylých dvou osminách (tj. při východu slunce na jihu a na severu) v sobě nesou dobrý či špatný následek vždy podle toho, jestli mají blíže ke klidným stranám nebo k jedné ze tří stran sluncem právě spalovaných.

9 Srov. romské *angar* „uhel“.

10 Od sanskrtského *dhūma*- „kouř, dým“, srov. rom. *thuv*.

Celý tento výklad o významu postavení slunce na určení příznivosti/ nepříznivosti znamená je v textu velmi lapidárně vyjádřen pouhými dvěma krátkými strofami:

*mukta-prāpta-esyad-arkāsu phalam dikṣu tathāvidham /
aṅgāra-dīpta-dhūminyas tās ca śāntās tato 'parāḥ // 86.12.
tat-pañcama-diśāṃ tulyaṃ śubhaṃ traikālyam ādiśet /
pariśeṣa-diśor vācyam yathāsannaṃ śubha-aśubham // 86.13.*

„Na straně, již slunce právě opustilo, již zrovna dosáhlo či na kterou teprve dojde, [se ohlašuje] příslušný plod [konání], a to jsou [strany] uhlová, spalovaná a doutnající, příznivé strany jsou jejich opačné. Na pátých stranách od těch [předchozích] se shodným způsobem předpovídá štěstí ve třech časech. Na zbylých dvou stranách je třeba mluvit o štěstí či neštěstí podle toho, k jaké straně mají blíž.“

Díky předchozím odstavcům je smysl těchto dvou strof již asi zřejmý, nicméně bez zasvěceného výkladu by nám toho tento překlad sám o sobě asi moc nesdělil. Tento nepoměr mezi úsporným originálem a jejich daleko obsáhlejší výkladem (spíše než překladem) nechť je i názornou ukázkou značné komplikovanosti interpretace sanskrtských textů tohoto typu, a tedy i nutnosti znát důkladně všechny souvislosti, s nimiž je to či ono sdělení spjato. Nezbytným pomocníkem práce každého sanskrtyisty jsou přitom i četné domácí komentáře, samy o sobě ne vždy jednoznačné, které k většině děl v průběhu historie vznikaly za účelem jejich vysvětlování a osvětlování. Tyto komentáře (ba i komentáře ke komentářům a jejich další komentáře) staroindickým učencům zpravidla nahrazovaly ústní výklad zasvěceného učitele – gurua.

Vraťme se však k samotnému textu a údajům, jež je třeba znát, abychom správně pochopili smysl strofy, jež má poutat naši pozornost především. Dosud se mluvilo o obzoru rozděleném podle světových stran na osm částí. Konec 86. kapitoly Brhatsamhity zavádí ještě podrobnější rozdělení kružidla kompasu na 32 dílů (*dvātrimśat-pravibhakte dik-cakre* 86.76.). S tímto rozdělením pak pracuje celá 87. kapitola, v níž se nachází i onen „dómbský“ verš. Kapitola konkrétně vykládá hlasová znamení, jak o nich byla řeč výše, objevivší se v jednotlivých dílech (dvaatřicetnách) kompasu. První polovina kapitoly (verše 1 až 28) se zabývá znameními blahodárného charakteru – tj. takovými, které se na základě postavení slunce ve vztahu k místu znamení nacházejí v dílech patřících k momentálně „klidným“ světovým stranám. Druhá část (verše 29 až 45) probírá tatáž znamení a ve stejných dílech kompasu, jimž však momentální postavení slunce dává podobu znamení neblahých (tedy na sluncem „spalovaných“ stranách). Mezi nimi se ve strofě s pořadovým číslem 33 vyskytuje i verš zmiňující dómby:

अथ पञ्चमे नृपभयं मारीमृतदर्शनं च वक्तव्यम् ।

षष्ठे तु भयं ज्ञेयं गन्धर्वाणां सडोम्बानाम् ॥ ८७ ॥ ३३ ॥

| Text 33. strofy 87. kapitoly Brhatsamhity, ve které se vůbec poprvé objevuje slovo *ḍombā-* (zde v genitivu *ḍombānām*), v severoindickém písmu dévanágarí. |

*atha pañcama nṛpa-bhayaṃ mārī-mṛta-darśanaṃ ca vaktavyam /
ṣaṣṭhe tu bhayaṃ jñeyam gandharvāṇāṃ sa-ḍombānām // 87.33.*

„Hlasové znamení v pátém dílu od jihovýchodu předpovídá nebezpečí, které hrozí od králů, a také spatření mrtvých v důsledku moru; v šestém dílu pak nebezpečí od gandharvů a **dómbů** (nebo: nebezpečí pro gandharvy a dómby).“¹¹

Pátý díl od jihovýchodu je vlastní jih, šestý se rovná jedné dvaatřicetině směrem na západ. Jelikož se tento verš vztahuje k situaci, kdy postavení slunce určuje jižní stranu jako „uhlovou“, „spalovanou“ nebo „doutnající“, podle výše nastíněných propočtů by se takové znamení muselo objevit druhou, třetí nebo čtvrtou jámu po východu slunce (1 jáma = 3 hodiny) a podle toho by také ohlašovalo buď již proběhlé anebo se teprve blížící nebezpečí. Zároveň by původcem takového znamení musel být zvuk relevantní pro jižní stranu, jak byl definován ve strofě 86.21 (viz výše).

Pokud se tedy objeví znamení o jeden díl kompasu na západ od jižního bodu, zvěstuje takové znamení člověku nebezpečí, jež mu má hrozit od gandharvů anebo dómbů. Anebo nebezpečí hrozící gandharvům a dómbům. Zde se totiž dostáváme k dalšímu problému, a tím je nejednoznačnost, jež v tomto případě dokonce vede ke dvěma možným a zároveň zcela protichůdným překladům. Překladatel Brhatsamhity do angličtiny N. C. Iyer překládá poněkud volněji dotyčné místo jako „dómbové budou zakoušet útrapy.“¹² Jiný překladatel, M. Ramakrishna Bhat, připouští obě možnosti, když překládá (doslovněji než Iyer): „nebezpečí od gandharvů a akrobatů nebo nebezpečí hudebníkům a akrobatům“¹³ a dále přikládá poznámku: „Genitiv naznačuje, že autor měl v úmyslu sdělit myšlenku, že takové znamení působí nesnáze zpěvákům a akrobatům. Jinak by byl užil ablativní pád bez jakýchkoliv metrických obtíží.“¹⁴

11 Do překladu jsou zahrnuty i některé relevantní údaje z veršů bezprostředně předcházejících, jež se již ve 33. strofě neopakují.

12 „...the Dombas will suffer miseries.“ (Iyer 1987: 395).

13 „...danger from Gandharvas and acrobats (or danger to musicians and acrobats.“ (Bhat 2003: 791).

14 „The genitive suggests that the author has intended to convey the idea that such an omen causes trouble to singers and acrobats. Otherwise he would have used the ablative case without any metrical trouble.“ Tamtéž.

Zásadním problémem je tedy použitý genitiv, který v tomto kontextu může být vykládán buď jako původce děje (subjektový genitiv = nebezpečí zapříčiněné dómby) nebo jako cíl děje (objektový genitiv = nebezpečí pro dómby). V obou případech autor mohl vybrat jiný gramatický tvar, který by daný význam vyjadřoval jednoznačněji (např. Bhatem zmiňovaný ablativ). Jedná se o problém nikoliv pouze tohoto jednoho verše, ale celé jedné poloviny 87. kapitoly. K jeho možnému rozřešení se vrátíme o něco níže.

Je třeba si všimnout, že dómbové jsou zmiňováni v těsném spojení s gandharvy. Gandharové jsou skupinou polobožských bytostí hinduistické mytologie, která slouží bohům a zejména Indrovi v jeho sídelním městě Amarávatí coby nebeští hudebníci a zpěváci. Toto jejich poslání se tedy kryje se způsobem, jakým své živobytí získává dómská kasta. V sanskrtské literatuře vystupují dómbové obvykle jako hudebníci, jsou tak zobrazováni i v dalších historických pramenech ze stejné doby (např. v Al-Birúního popisu Indie z 10. století) a i v dnešní Indii je hudba s nimi asociována nejčastěji. Společná zmínka gandharvů i dómbové tedy rozhodně není náhodná. Dosvědčuje, že již v autorově době se dómbové živili jako hudebníci.

Již zmiňovaný N. C. Iyer ve svém překladu *Brhatsamhity* gandharvy pominul a uvedl pouze dómby, k nimž navíc dodal vysvětlující poznámku *wandering tribe* („kočovný kmen“). M. R. Bhat, jak bylo patrné výše, buď gandharvy nepřekládá a ponechává jim původní označení anebo je překládá jako *musicians*, zatímco dómby má za *acrobats*, což je zřejmě jeho vlastní odhad významu. Přikláněl bych se spíše k variantě obě označení nepřekládat, protože zjevně jde o vlastní skupinová jména.

Někoho by mohla napadnout otázka, proč se v textu objevují mýtické bytosti. Mytologie ovšem velmi často proniká i do zdánlivě světských textů staroindické literatury. Staří Indové nepochybovali o existenci světů jiných než je ten náš a s jejich obyvateli takříkajíc i „počítali“. Hranice mezi skutečným a fiktivním nebyly v myšlení obyvatel jižní Asie ve starověku jednoznačně vymezeny, obě oblasti se prolínaly k nerozeznání jedna od druhé. Je však třeba podotknout, že někteří autoři chápali jméno gandharvů na tomto místě jako přenesené označení skupiny lidí. Slovník Monier-Williamse ([1899] 1999: 346) přímo odkazuje k významu slova *gandharva*- v této strofě jako *singer* – „zpěvák“. Pokud však měl Varáhamihira na mysli „pozemskou“ skupinu hudebníků, byl by tento význam v sanskrtských textech ojedinělý. Pro nás ale tato otázka není dále nijak podstatná. Ať už měl autor na mysli polobožskou nebo lidskou skupinu, jsou gandharové jednoznačně zpěváky a hudebníky.

Skutečnost, že dómbové jsou zde asociováni s hudebnickou profesí, nám potvrzuje ještě jeden verš *Brhatsamhity*. 87. kapitola vykládá přírodní zvuky jednak za příznivého postavení slunce, jednak za postavení nepříznivého, kdy má znamení povahu neblahé předzvěsti.

Uvedená 33. strofa patří právě do té druhé skupiny, není tedy od věci přecíst si příslušnou pasáž, která vysvětluje znamení na téže straně, ovšem je-li slunce na opačné straně obzoru. To v našem případě znamená v nočních hodinách: druhou, třetí a čtvrtou jámu po západu slunce (čtvrtá jáma již bezprostředně předchází novému východu). K těmto okolnostem se vztahují verše šesté strofy:

यात्रासिद्धिः समदक्षिणेन शिखिमहिषकुक्कुटाप्तिश्च ।
याम्याद्द्वितीयभागे चरणसङ्गः शुभं प्रीतिः ॥ ८७ ॥ ६ ॥

| Text 6. strofy v písmu dévanágarí, jež zmiňuje potulné hudebníky (čárany). |

*yātrā-siddhiḥ sama-dakṣiṇena śikhi-mahiṣa-kukkuta-āptiś ca /
yāmyād dvitīya-bhāge cāraṇa-saṅgaḥ śubhaṃ prītiḥ // 87.06.*

„[Znamení] na samém jihu [zvěstuje] dosažení cíle cesty a získání pávů, buvolů a slepic; ve druhém dílu po jižní straně setkání s potulnými hudebníky, blaho a uspokojení.“

I u této strofy je relevantní až její druhý verš, který vykládá znamení vyjevivší se jednu dvaatřicetinu západně od jižní strany. To zde oznamuje setkání s potulnými hudebníky, jež je v kontextu této části blahodárné, tj. přináší štěstí. Za jiného postavení slunce mluví to samé znamení o gandharvech a dómbech, o nichž také víme, že jsou hudebníky. Z toho tedy jasně plyne, že se v obou verších mluví o týchž bytostech. Použité označení *cāraṇa-* [čti čárana] je v sanskrtu obecným pojmem pro potulného hudebníka, zpěváka, barda či herce. Právě ona „potulnost“, „pohyblivost“ skrývající se v tomto slově¹⁵ by zároveň mohla naznačovat, že skupiny, jichž se toto označení týkalo, byly kočovné. Jméno *cāraṇa-* je zde evidentně použito jako souhrnné označení gandharvů i dómbů. Na jednom místě *Brhatsambhity* (74.19) jsou čáraní přímo zmiňováni jako nebeští pěvci, tj. gandharvové. Výslovné ztotožnění dómbů s čárany zase nacházíme v některých sanskrtských textech z pozdější doby, např. v *Rádžataranginí*, kronice králů Kašmíru ze 12. století, kde ve strofě 8.94 odkazují obě slova k jedné skupině.

To, že šestá i třiadvacátá strofa hovoří o stejných bytostech, si lze ověřit i na jiných strofách kapitoly. I podle nich jedno znamení v určité oblasti předpovídá za příznivých okolností setkání s jistým typem bytostí a zisk konkrétních statků, zatímco za opačných okolností nebezpečí od

15 Samotný lexém *cāraṇa-* je derivátem slovesného kořene *car-* „pohybovat se, jít“.

týchž bytostí a ztrátu statků získaných za konstelace příznivé. Tak například hned v následujících verších se zmiňují rybáři a lovci ptáků (v prvním) a asketi (ve druhém) a setkání s nimi a z toho plynoucí zisk či ztráta:

*ūrdhvaṃ siddhiḥ kaiṁvarta-saṅgamo mīna-tittira-ādy-āptiḥ /
pravrajita-darśanaṃ tat-pare ca pakva-anna-phala-labdhiḥ // 87.07.
dhīvara-śākunikānāṃ saptama-bhāgād bhayaṃ bhavati dīpte /
bhojana-vighāta ukto nirgrantha-bhayaṃ ca tat-parataḥ // 87.34.*

„Dále (dva díly na západ od jihu) [znamení ohlašuje] setkání s rybáři a příjem ryb, koropty a podobných zvířat; na další straně spatření poustevníků a zisk zralých jedlých plodů.“

„Na [sluncem] spalovaném sedmém dílu [od jihovýchodu] (= dva díly od jihu) znamená prorokuje nebezpečí od rybářů a lovců ptáků (nebo: pro rybáře a lovce ptáků); na následující straně zkázu potravin a nebezpečí hrozící od poustevníků (nebo: nebezpečí pro poustevníky).“

Obě tyto strofy vykládají stejná znamení na týchž stranách: jednou jako oznamující setkání s rybáři a zisk ryb a ptáků za příznivého postavení slunce a po druhé jako nebezpečí od rybářů a lovců ptáků za nepříznivého postavení slunce; na další straně spatření poustevníků (pravrajita- dosl. „odešedších“ do bezdomoví) a zisk jídla anebo naopak nebezpečí od poustevníků (nirgrantha- dosl. „ti, kteří jsou prosti pout“) a zkázu jídla.

Některá místa textu vyznívají docela komicky, například druhé poloviny veršů 10 a 36 vykládají znamení v dílu následujícím po západní straně (tedy o jednu dvaatřicetinu na sever od západu) jako věštící setkání se zloději, přičemž za příznivého postavení slunce to s sebou nese kladný následek:

*parato 'taḥ śabara-vyādha-caura-saṅgaḥ piśita-labdhiḥ // 87.10. (2. verš)
(vr̥ṣṭi-bhayaṃ vārunye) śva-taskarānāṃ bhayaṃ parataḥ // 87.36. (2. verš)*

„Znamení na další straně ohlašuje setkání se Šabary (horský kmen), lovci a zloději a [a z toho plynoucí] zisk kusu masa.“

„(Na západní straně nebezpečí dešťů), na další nebezpečí od psů a zlodějů.“

Zároveň je třeba si povšimnout, že první verše mluví vždy výslovně o setkání s určitým druhem bytostí (např. potulnými hráči, askety...) a z toho plynoucího potěšení a nikoliv o potěšení pro samotné tyto bytosti (např. hudebníky, askety...). To dokazuje, že i dvojsmyslné genitivы použí-

té vždy v protilehlých verších by měly být chápány tak, že vyjadřují nebezpečí od těchto bytostí a nikoliv pro tyto bytosti. Pokud první část výslovně mluví o štěstí od někoho, dává logicky vzato smysl, aby k nim příslušející verše v druhé části byly vyjádřením nebezpečí také od někoho.¹⁶

Je proto také třeba zdůraznit, že zmínka dómbů ve spojitosti s nebezpečím vůbec neříká, že by dómbové v oné době představovali nějakou obecnou hrozbu. Ona zmínka pouze osvětluje vztah mezi přírodním jevem a konkrétní událostí, která se k tomuto jevu váže. Či přesněji: tlumočí přírodní znamení, jež má věštit setkání s dómby, a to může být za určité konstelace příjemné a za jiné zase nebezpečné. Úplně stejně jako text mluví o štěstí i neštěstí, jež může plynout od poustevníků a mnichů, kteří jinak byli a jsou v indické společnosti obecně velmi ctěni. A naopak – asi jen málokdo kdy toužil po osobní zkušenosti se zloději, přesto podle *Brhatsamhity* může takové setkání za jistých okolností přinést užitek. Na těchto příkladech tedy vidíme kategorickou nutnost posuzovat vždy každý verš, každou pasáž či jednotlivé sdělení v širších textových souvislostech a až na jejich základě ona sdělení tlumočit a případně komentovat. Pokud souvislosti neznáme či úplně dobře nechápeme, je lepší se do žádné interpretace ani nepouštět.

Není třeba se tu dále zabývat všemi podrobnostmi, jež se k výkladu přírodních znamení vztahují. Smyslem předchozích odstavců bylo zmínit pouze ty podstatné informace, jež jsou nezbytné k pochopení jediné věty, v níž se vůbec poprvé objevuje přímý předek slova *rom*. Nejstarší věty, která dávné prapředky Romů zmiňuje.

Jak již bylo uvedeno jinde, původ dómbů je třeba hledat mezi indickými praobyvateli, a to s ohledem na etymologii jejich jména i další okolnosti patrně v mundském etnickém a jazykovém prostředí (srov. Beníšek 2006: 21–24.). Svědectví *Brhatsamhity* nám k tomu říká, že v 6. století byli dómbové již asi integrovanou součástí kastovní společnosti, ve které vykonávali služby spjaté asi hlavně s hudebními vystoupeními. Z toho tedy plyne, že k jejich začlenění do hinduistického civilizačního okruhu muselo dojít někdy před tímto datem. Nezapomínejme, že *Brhatsambhita* vznikla především jako kompilace děl staršího data, a tudíž i představa přírodního znamení, jež může setkání s dómby předpovědět, může mít kořeny starší. Na druhou stranu není vyloučeno, že starší představa mluvila pouze o setkání s potulnými hudebníky, jež teprve Varáhamihira konkretizoval ve svém díle jako dómby. Literární aktivita

16 Těžko by například astrologický text upozorňoval na nebezpečí hrozící psům a jiným zvířatům, jak by tomu bylo v případě, když bychom se přiklonili k druhé variantě. Také jiná místa textu s podobnou konstrukcí dávají logický význam pouze u varianty „nebezpečí od/z...“: Srov. 87.36. *vṛṣṭi-bhayam* „nebezpečí dešťů“ (a nikoliv „pro deště“).

Indů byla velmi plodná i ve starších dobách, a pokud by byli dómbové známou součástí indické společnosti i dříve tak jako později, zcela určitě by se jejich jméno v nějakém díle staršího data bylo objevilo. Také současné postavení dómských kast v Indii mimo systém čtyř varn naznačuje dobu jejich hinduizace až v období našeho letopočtu. Před naším letopočtem domorodé kmeny začleněné do hinduistické společnosti utvářely hlavně čtvrtou varnu šúdrů. Příslušnost k tomuto stavu stejně jako celá soustava varn se však postupem času uzavírala, až do ní bylo téměř nemožné proniknout zvenčí. Proto většina původně nezávislých etnik, která se v kastovní společnosti ocitla až po přelomu letopočtu, zůstávala mimo varnovní systém.

Literatura

- BENÍŠEK, M. 2006. Ke kořenům slova ROM. *Romano džaniben*, jevend 2006: 9–28. ISSN 1210-8545.
- BHAT, M. R. [1981] 1997. *Varāhamihira's Br̥hat Saṃhitā. Part One*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers. ISBN 81-208-0098-2.
- BHAT, M. R. [1982] 2003. *Varāhamihira's Br̥hat Saṃhitā. Part Two*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers. ISBN 81-208-0301-9.
- FRASER, A. 1998. *Cikáni*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-212-X.
- GRIERSON, G. A. [1922] 1968. *Linguistic Survey of India*. Vol. XI. Gipsy Languages. Delhi: Motilal Banarsidass.
- India by Al-Biruni*. Abridged Edition of Dr. Edward C. Sachau's English Translation. 1993. New Delhi: National Book Trust India. ISBN 81-237-0289-2.
- IYER, N.C. 1987. *The Br̥hat Saṃhitā of Varāha Mihira*. Delhi: Sri Satguru Publications. ISBN 81-7030-094-0
- MONIER-WILLIAMS, M. [1899] 1999. *A Sanskrit – English Dictionary*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers. ISBN: 81-208-0065-6.
- SCHMID, W. P. 1963. Das zigeunerische Abstraktsuffix -ben/-pen. *Indogermanische Forschungen*. 68. Band: 276–83.
- STIETENCRON, H. 1966. *Indische Sonnenpriester*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Summary

Varahamihira and the Oldest Mention of the Domba

Michael Beníšek

In the last issue of *Romano džaniben* (Winter 2006) M. Benisek spoke of the appearance in ancient Sanskrit texts of the caste designation Domba, the origin of the ethnonym rom. The aim of this paper is to analyze the oldest passage in which the Domba (Doms) appear in literature. This passage is in an astrological text dating back to the sixth century AD, the *Brhatsamhita* (literally „Great Anthology“) by Varahamihira. This work is one of the basic texts of old Indian astrology, just as its author is probably the most important scholar in this field.

Varahamihira was born in ancient Avanti, for a long time considered the center of astronomy and astrology in northern India. Varahamihira came from a clan whose religious feelings were oriented toward the cult of the sun god – so-called Saurism. In India the cult of the sun developed under the influence of people coming from Iran. The cult became so popular that in the first century AD it was one of the leading religions of all northern India.

Sun worship in India was closely connected with the development of astrology and astronomy. This concept in Indian astrology may go back to the Saurists, but the origin of Indian astrology reaches back to older times and was connected with horoscope reading or the calculation of favorable and unfavorable days. Indian astrology taught how to view natural phenomena and how to deal with misfortunes in order to bring man's behavior in harmony with the laws of nature. In ancient times the mother of science was astrology, which entered into the lives of even simple people.

The *Brhatsamhita* is, like other scholarly works in Sanskrit, composed in verse. Formally, it is divided into 107 chapters or sub-sections. Mention of the Doma is found in chapter 87. This chapter is concerned with commentary on natural sounds coming from the various cardinal points and having the character of an omen for those who listen to them .

Varahamihira's treatise on omens is intended mainly for people who are actually on the road. "An omen for people on the road predicts the maturing of their good or bad deeds performed in a previous life."

The word with the meaning of "omen" appears in the original as *śakuna-*, in a form that literally means "bird". This link between a bird and an astrological sign is not a coincidence: the intended omen is manifested through the voice of concrete beings – e.g. birds. They do not have to be only birds, though, but any other animal or human creature "moving in villages, woods, waters, on the earth, in the sky, in the day, at night and during both day and night." In the lines of poetry in which the Domba are first mentioned, there are relevant omens appearing in the south.

It is important to determine whether an omen predicts a fortunate event or some misfortune. One needs to know the position of the sun and the direction from which the omen appears. Picture eight cardinal points (east – southeast – south – southwest – west – northwest – north – northeast) as the points on a circle (i.e. like a compass, where the segment between two points corresponds to three hours of time). As soon as the sun comes out in the east, it follows the circumference of the circle clockwise and, covering these three-hour segments, it is back at its starting point in the east 24 hours later. If, for example, an omen appears at the same cardinal point where at that moment the sun is situated on its daily movement or in the neighboring two eighths, the omen will predict an unhappy event. In case an omen appears in the eighth where the sun has just arrived, the effect of such an

omen has to be expected on that very day. All of this open-and-shut instruction about the position of the sun in relation to the direction of the omen for the determination of favorable/unfavorable omens is very succinctly expressed in only two short stanzas.

The end of the 86th chapter of the Brhatsamhita brings in even more detailed divisions of the compass into 32 parts. Varahamhira then works with this division in all of the 87th chapter in which that „Domba“ verse is found. The chapter concretely explains the vocal omen mentioned above. The first part (verses 2 – 28) is concerned with lucky omens and the second part (verses 29–45) deals with unlucky signs. The part mentioning the Domba is in verse 33:

„The vocal omen in the fifth segment from the south-east predicts the danger that threatens from kings and also the sight of dead people as a consequence of the plague; the sixth part speaks of danger from Gandharvas and Domba (or danger to Gandharvas and Domba)“

If an omen is discovered on a part of the compass west of the southern point, such an omen predicts danger from Gandharvas or Doma. Or danger threatening Gandharvas and Domba. Here there is a problem of ambiguity which leads to two possible and, at the same time, completely opposite examples. The translator to English of the Brhatsamhita, N.C. Iyer, translates it as „the Domba will suffer miseries“. Another translator, M. Ramakrishna Bhat, permits both possibilities when he translates danger from Gandharvas and acrobats or danger to musicians and acrobats“.

It is necessary to note that Domba are mentioned in close connection with the Gandharvas, a group of demigods of Hinduistic mythology who served the gods and mainly Indra in the form of heavenly musicians and singers. This mission reveals the way the Dom caste earned their living. In Sanskrit literature the Domba generally appear as musicians; they are so depicted in other historical sources from the same time and in today's India music is most often associated with them. The mention of the Gandharvas coupled with the Domba definitely is not a coincidence. It corroborates that already in the author's time the Domba earned their living as musicians.

Why do mythical beings appear in the text? Mythology often penetrates even into the apparently worldly texts of ancient Indian literature. Ancient Indians did not doubt the existence of worlds other than the ours. The border between truth and fiction was not defined; both areas pervaded one another. Whether the author had in mind demigods or a human group, the Gandharvas are unequivocally singers and musicians.

The fact that Domba are here associated with the musical profession is confirmed to us in another verse of the Brhatsamhita in the 87th chapter. „A sign in the very south (predicts) reaching the objective of the trip and acquiring peacocks, buffalos and chickens; in the second part after the southern point a meeting with traveling musicians, joy and satisfaction.“

Here this announces a meeting with wandering musicians who, in the context of this part, are beneficial to them, i.e. bring luck. When the sun is in another position, this same sign speaks of Gandharvas and Domba, who we also know are musicians. From all this, we realize that in both verses the author is speaking of the same beings. The term used, *cāraṇa-* (pronounced charana), is the general Sanskrit term for a „wandering“ musician, singer, bard or actor. Actually the „wandering“ or „mobility“ hidden in that word could also signify that the groups affected by that term were itinerant. The name *cāraṇa-* is evidently used here as an inclusive term for Gandharvas and Domba. In one place in the Brhatsamhita (74.19) the charanas are directly mentioned as heavenly singers, i.e. Gandharvas.

It is necessary to emphasize that mention of Domba in connection with danger does not mean that they presented any sort of general threat. That mention only enlightens the relation between natural phenomena and

concrete events which weigh in to that phenomenon. Natural signs that are supposed to predict a meeting with Domba can be felicitous in a certain constellation and at another time dangerous.

The previous paragraphs are intended to provide basic information about the very first appearance in literature of the direct ancestor of the word rom. Thus the Brhatsamhita contains the oldest mention of the distant forefathers of the Roma. As the Brhatsamhita tells us that in the 6th century the Domba were already an integrated component of the caste society in which they carried out services probably mainly related to musical performances, their membership in Hinduistic society must predate that time. On the other hand it cannot be excluded that the meeting spoken of was with wandering musicians who not until Varahamihira were said to be Domba.

Valerie Levy

Romano džaniben – Ňilaj 2007
Časopis romistických studií

Časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Toto číslo je výstupem z výzkumného záměru č. MSM 0021620825 realizovaného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

Toto číslo časopisu vyšlo za finanční podpory České rady pro oběti nacismu.

Projekt je financován za finanční podpory Nadace Arbor Vitae.

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětem holocaustu.

Vydává Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktor: Peter Wagner
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadílková
Technická redaktorka: Eva Zdařilová
Recenzovali: doc. PhDr. Jiří Nekvapil, CSc.
a Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter Halwachs
Sazba: Petr Teichmann
Tisk: PBtisk, Příbram

Produkcí zajiřtjuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz

Náklad: 600 ks
Doporučená cena: 160 Kč
Roční předplatné: 320 Kč (včetně pořtovného a balného)

ISSN 1210-8545
Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyřádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pořt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.